

CUPRINS

Prolog Machiavelli și Renașterea Italiană: o cercetare
culturală originală / 7

Capitolul I. Machiavelli despre creștere ca scop (misiune) al statului / 15

Capitolul II. Evoluția Principelui / 37

Capitolul III. Discursul Principelui: încrengături și lăudări / 71

MACHIAVELLI ȘI RENAŞTEREA ITALIANĂ

Studii

Traduceri de:

Gabriela Tănăsescu și Lorena Stuparu (din limba engleză)

Ioana Drăgulin (din limba italiană)

Ediție îngrijită de Gabriela Tănăsescu

Prefață de Gheorghe Lencan Stoica

Capitolul X. Libri di jocurile și teoria lumii patologice florentine / 225

Capitolul XI. Eternitatea lumii și gândirea istorică renașteană / 307

Capitolul XII. Nărajarea istorică a Renașterii Italiane / 335

CUPRINS

Prefață Machiavelli și Renașterea italiană: o cercetare istorică originală / 7

Capitolul I. Machiavelli despre creștere ca scop (*telos*) al statului / 15

Capitolul II. Enigma *Principelui* / 37

Capitolul III. Datarea *Principelui*: începuturi și încheieri / 71

Capitolul IV. „Exilul” imaginat al lui Machiavelli: o nouă lumină asupra faimoasei scrisori către Vettori / 93

Capitolul V. Republicanism și Renaștere în istoriografia anglofonă / 159

Capitolul VI. Clientelismul și statul florentin în secolul al XV-lea. Cazul Pistoia / 185

Capitolul VII. Patronajul familiei de' Medici în dominionul florentin / 211

Capitolul VIII. Cetățeanul umanist ca guvernator provincial: Giannozzo Manetti / 231

Capitolul IX. Comisarul și statul teritorial florentin / 259

Capitolul X. *Libri di famiglia* și istoria familiei patriciene florentine / 295

Capitolul XI. Eternitatea lumii și gândirea istorică renascentistă / 307

Capitolul XII. Narațiunea istorică a Renașterii italiene / 335

Capitolul I

Machiavelli despre creștere ca scop (*telos*) al statului*

Unul dintre scopurile majore binecunoscute ale cercetării Renașterii în ultimele decenii a fost reconstrucția contextului istoric al scrierilor lui Niccolò Machiavelli. Îndemnuri la formularea unui Machiavelli „contextualizat” s-au făcut fie ca reacție la interpretările idealizate ale trecutului, fie într-un efort onest de a rezolva interpretările deosebit de eterogene avansate asupra unui număr relativ restrâns și privilegiat de texte. Înțelegerea ideilor lui Machiavelli prin punerea lor „în context” a fost un scop drag membrilor aşa-numitei „Școli de la Cambridge” de istorie a gândirii politice, dar acești specialiști nu au fost singurii care au cercetat mediul politic și intelectual al lui Machiavelli pentru a răspunde la ceea ce Felix Gilbert obișnuia să numească „problema Machiavelli”¹. În absența unui consens asupra lui Machiavelli – anumiți cercetători îl consideră încă un consilier al tiranilor, în timp ce alții îl văd ca pe pleadant al republicanismului aristotelic moderat – există ceva eminentă rațional în examinarea ideilor și evenimentelor contemporane lui care ajută înțelegerea semnificației unor importante fraze și pasaje și, deopotrivă, a intenției generale a autorului.

Într-adevăr, apelul la context nu a fost cu adevărat nou în cercetarea lui Machiavelli, el fiind dezvoltat deja în cercetări anterioare. Realitatea este că cei mai mulți istorici care l-au studiat pe Machiavelli au aparținut unui grup sau altul care a accentuat un anumit „context” machiavellian în dezvoltarea interpretărilor proprii. Astfel, Meinecke, Chabod și alții au preferat să-l studieze pe Machiavelli din perspectiva diplomației internaționale a

* Studiu publicat anterior în *Romanian Review of Political Sciences and International Relations*, Tom. IV, nr. 1, 2007, pp. 127-140; și inițial în *Historians and Ideologues: Essays in Honour of Donald R. Kelley*, Anthony Grafton și J. H. M. Salmon (eds), Rochester University Press, Rochester, 2001, pp. 259-277. O traducere în italiană a fost publicată în *Storia e politica*, n.s. 1, nr. 1 (2009), pp. 35-56.

¹ A se vedea colecția *Meaning & Context: Quentin Skinner and his Critics*, ed. James Tully, Princeton, 1988, îndeosebi pp. 29-67 (Skinner), pp. 194-203 (Nathan Tarlov), pp. 218-228 (Charles Taylor) și pp. 246-273 (partea centrală a răspunsului lui Skinner).

începutului de secol XVI². Acești istorici au accentuat politica puterii, realismul în scrierile politice și istorice și transformarea monarhiilor naționale ale Europei în state moderne. Textele pe care ei le-au privilegiat au fost *Principele* și *depeșele* din Franța, Germania și curtea papală. Un al doilea grup de specialiști au preferat, în schimb, să-l interpreze pe Machiavelli în contextul politicii republicane a Florenței și al relațiilor ei cu tradiția gândirii republicane clasice. Cercetători precum Hans Baron, J. G. A. Pocock și, mai recent, Quentin Skinner și John Najemy au tins să vadă republicanismul din *Discursuri asupra primelor zece cărți ale lui Titus Livius* ca indicare a credinței politice autentice a lui Machiavelli și au tratat *Principele* întrucâtva ca excepție în opera lui Machiavelli³.

Unii au susținut că diferențele evidente dintre ceea ce se poate numi abordare „intenționalistă” și abordare „republicană” a lui Machiavelli au derivat din schimbările substanțiale în propriile idei politice ale autorului, schimbări care ar fi survenit în perioada dintre încheierea lucrărilor *Principele* și *Discursuri*⁴. Dar, cei care au studiat stilul și imaginariul și, chiar mai important, antropologia și etica lui Machiavelli au confirmat în repetate rânduri o consecvență fundamentală a concepției lucrărilor majore ale

² Friedrich Meinecke, *Die Idee der Staatsrason in der neuen Geschichte*, München & Berlin, 1924; Eugenio Dupre Theseider, *Niccolò Machiavelli diplomatico*, I, *L'arte della diplomazia nel Quattrocento*, Como, 1945, îndeosebi pp. 197-204 asupra relazioni venețiene; Federico Chabod, *Scritti su Machiavelli*, Torino, 1964; Sergio Bertelli, „Machiavelli e la politica estera fiorentina”, în *Studies on Machiavelli*, (ed.) Myron P. Gilmore, Florența, 1972, pp. 31-72.

³ Hans Baron, „Machiavelli: The Republican Citizen and Author of *The Prince*” (1961), în a sa *In Search of Florentine Civic Humanism*, Princeton, 1988, II, pp. 101-151; J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton, 1975; Quentin Skinner, *Machiavelli*, New York, 1981; idem, în *Machiavelli and Republicanism*, ed. Gisela Bock, Quentin Skinner și Maurizio Viroli, Cambridge, 1990, pp. 121-141; 293-309; John M. Najemy, *Between Friends: Discourses of Power and Desire in the Machiavelli-Vettori Letters of 1513-1515*, Princeton, 1993. Vezi, de asemenea, William J. Connell, „The Republican Idea”, în James Hankins (ed.), *Renaissance Civic Humanism: Reappraisals and Reflections*, Cambridge, 2000, pp. 14-29.

⁴ Argumentul pentru o solidă distincție între *Principele* și *Discursuri* pe temeiul intenției, conținutului și datei redactării a fost formulat de J. H. Hexter, „Seyssel, Machiavelli & Polybius VI: The Mystery of the Missing Translation”, *Studies in the Renaissance*, 3, (1956), pp. 75-96; și Baron, „Machiavelli: The Republican Citizen”. A se compara remarcile lui Felix Gilbert, „Machiavelli in Modern Historical Scholarship”, în *Italian Quarterly* 14 (1970), p. 25 n. 20. Asupra unei tendințe îndelungate de găsire a unor „dihotomii” în opera lui Machiavelli, vezi Dante della Terza, „The Most Recent Image of Machiavelli: The Contribution of the Linguist and the Literary Historian”, *Italian Quarterly*, 14 (1971), pp. 91-113.

sercetarului florentin⁵. Așa cum a demonstrat Felix Gilbert, în orice caz, cele două abordări pot constitui o sinteză odată ce metoda istoricilor cuprinde deopotrivă modul în care cetățenii Republicii florentine au privit lumea din afară și modul în care ea i-a perceptut pe ei⁶.

Într-un alt efort de a elimina cenzura dintre interpretarea „internaționalistă” și cea „republicană” a lui Machiavelli, câțiva specialiști au indicat recent un alt context pentru cercetarea lui Machiavelli, anume statul teritorial în Toscana administrată între secolele al XIV-lea și al XV-lea de Florența⁷. Propunerea ar părea să aibă sens dat fiind că în „dominionul” florentin [suveranitatea Florenței] – teritoriul care se întinde între zidurile orașului și granițele politice externe ale Republicii – și-a făcut Machiavelli ucenicia în arta guvernării. În poziția de cancelar secundar el a supervizat corespondența cu oficialii dominionului; ca secretar al comitetului Cei Zece pentru Libertate și Pace [*Dieci di libertà e pace*] a contribuit la conducerea domeniului apărării teritoriului florentin; și în calitatea sa de cancelar al comitetului Nouă pentru Militia [*Nove ufficiali dell'ordinanza e milizia florentina*] Machiavelli a alcătuit și antrenat trupele dominionului. Mai mult, scierile lui Machiavelli din perioada în care era oficial al cancelariei relevă atenția deosebită acordată mecanismelor guvernării teritoriale⁸. Dar ceea ce

⁵ Pentru cea mai puternică afirmare a coereneții gândirii lui Machiavelli, vezi Gemmalo Sasso, *Niccolò Machiavelli. Storia del suo pensiero politico*, vol. 2, Bologna, 1980-1993. Mark Hullung, *Citizen Machiavelli*, Princeton, 1983; Sebastian de Grazia, *Machiavelli In Hell* (Princeton, 1989); Hanna Fenichel Pitkin, *Fortune in a Woman: Gender and Politica in the Thought of Niccolò Machiavelli*, Berkeley and Los Angeles, 1984; și Victoria Kahn, *Machiavellian Rethoric: From the Counter-Reformation to Milton*, Princeton, 1994, pp. 15-59, argumentează, fiecare într-un mod original, un singur Machiavelli.

⁶ A se vedea în special Felix Gilbert, „Florentine Political Assumptions in the Period of Savonarole and Soderini”, în *Journal of Warburg and Courtauld Institutes*, 20 (1957), pp. 187-214; și *idem*, *Machiavelli and Guicciardini: Politics and History in Sixteenth-Century, Florența*, (ed. rev.), New York, Norton, 1984. Pentru o altă tratare a schimbării mutuală a perceptiilor asupra unei republici italiene și asupra lumii din afară, vezi William J. Bouwsma, *Venice and Republican Liberty: Renaissance Values in the Age of the Counter Reformation*, Berkeley & Los Angeles, 1968, îndeosebi pp. 162-251, 417-482.

⁷ Elena Fasano Guarini, „Machiavelli and the crisis of the Italian Republics”, în *Machiavelli and Republicanism*, pp. 17-40; Giovanni Silvano, „Dal centro alla periferia. Niccolò Machiavelli tra stato cittadino e stato territoriale”, *Archivio storico italiano*, 150 (1992), pp. 1105-1141.

⁸ Fredi Chiappelli, „Machiavelli as Secretary”, în *Italian Quarterly*, 14 (1971), pp. 27-44, a sugerat că gândirea lui Machiavelli ar putea fi descoperită *in nuce* în aceste scieri, dar că Machiavelli rezultat [apoi] a fost dezbrăcat de multe calități esențiale. Jean-Jacques Marchand, *Niccolò Machiavelli. Il primi scritti politici*

este probabil cel mai surprinzător este că, în contrast cu experiența diplomatică, a cărei influență asupra scrierilor târzii a fost demonstrată, există o disjuncție între munca lui Machiavelli în administrarea teritorială a Florenței și dezbatările de mai târziu din *Prințipele* și *Discursuri*.

În ciuda multelor afirmații care au fost făcute cu referire la Machiavelli și la dezvoltarea conceptului de stat modern, a existat un primitivism categoric în modul în care a tratat administrarea efectivă a statelor de către propriile lor guverne. Desigur, Machiavelli nu era weberian. În opera lui există puțină considerație pentru creșterea birocratiei, revoluția juridică de la sfârșitul Evului Mediu sau apariția economiei capitaliste.

Departamentul de guvernare pe care l-a tratat cel mai amplu a fost cel militar și, în privința lui, Machiavelli a fost nu doar nejustificat de idealist, ci și depășit din punct de vedere tehnic⁹.

Deosebit de relevată este trecerea aproape sub tăcere a două domenii ale construirii statului în Florența Renașterii care au fost amplu investigate de istoricii moderni: cancelaria [care realiza conducerea serviciilor civile] și fiscul¹⁰. Deși cancelaria era domeniul administrației pe care Machiavelli îl cunoștea cel mai bine, nu s-a referit la el nici măcar o dată în *Discursuri* sau în *Istoriile florentine*. Doi cancelari, Leonardo Bruni și Poggio Bracciolini, sunt amintiți ca „istorici”, fără să existe vreo mențiune a serviciului lor în guvernarea florentină¹¹. Singura persoană menționată în *Istoria* în calitate sa de „cancelar” a fost Cola di Rienzo, o personalitate pe care probabil Machiavelli a admirat-o, dar care a abandonat domeniul în 1347, când a

(1499-1512). *Nascita di un pensiero e di un stile*, Padova, 1975, un studiu exemplar, a stors cât de mult a fost posibil din lucrările timpurii, dar a găsit mai mult *stile* decât *pensiero*.

⁹ Piero Pieri, *Il renascimento e la crisi militare italiana*, Turin, 1952. Felix Gilbert, „Machiavell: The Renaissance Art of War”, în *The Makers of Modern Strategy*, 3rd edition, (ed.) Peter Paret (Oxford University Press, Oxford, New York, 1986), pp. 11-31, a fost doar mai înțelegător cu Machiavelli.

¹⁰ Asupra fiscului în relație cu consolidarea statului, vezi Anthony Molho, „L'amministrazione del debito pubblico a Firenze nel quindicesimo secolo”, în *I ceti dirigenti nella Toscana del Quattrocento*, Monte Oriolo, Papafava, 1987, pp. 191-207; și *idem*, „Lo stato e la finanza pubblica. Un' ipotesi basata sulla storia tardomedioevale di Firenze”, în *Origini dello Stato. Processi di formazione statale in Italia fra medioevo ed età moderna*, Giorgio Chittolini, Anthony Molho, & Pierangelo Schiera, Bologna, 1994, pp. 225-280. Asupra cancelariei, vezi îndeosebi Alison Brown, *Bartolomeo Scala, 1430-1497. Chancellor of Florence: The Humanist as Bureaucrat*, Princeton, 1979, pp. 161-192; și Robert Black, „The Political Thought of the Florentine Chancellors”, în *Historical Journal*, 29 (1986), pp. 991-1003.

¹¹ *Istorie Florentine*, Proemio, în *Tutte le opere*, Martelli (citată în continuare ca *Istorie*), p. 632.

Respect pentru oameni și cărți

preluat puterea la Roma și s-a declarat tribun¹². Machiavelli arată aceeași lipsă de interes pentru chestiunile fiscale. Argumentul din *Discursuri* și din *Arta războiului* împotriva opiniei comune că „banii sunt tendoanele [puterea fizică a] războiului” subliniază punctul de vedere consecvent susținut că fiscalitatea ar putea fi un factor secundar în guvernarea statelor¹³. Fiscul unui stat ar putea reflecta „hărcia” cetățenilor lui¹⁴, dar doar avuția nu i-ar permite să găsească soldați buni când ar fi nevoie de ei. În *Istoriile florentine* el a discutat impunerea (taxarea) prin *Catasto* [cadastrul] din 1427 în primul rând în termenii bătăliei politice dintre *grandi* și *popolo*¹⁵. El a omis rolul centralizator formidabil al cadastrului când discută impunerea lui în dominion; și pare a fi privit cu simpatie rezistența cu care locuitorii din Volterra i s-au împotrivit¹⁶. Discutând despre francezi, Machiavelli a sugerat că lipsa uniformității fiscale i-a ajutat să păstreze regatul unit¹⁷.

În mod evident, Machiavelli a constatat că doar o mică parte din administrația florentină era demnă de imitat. Si totuși, s-a asumat odinioară că Machiavelli a fost un susținător al procesului care a transformat Florența într-unul dintre primele state teritoriale moderne. Un promotor timpuriu al acestei idei a fost Francesco Ercole care, în 1926, a scris că Machiavelli „a recunoscut... tendința orașului-stat de... a se transforma, într-un fel sau altul, într-un stat teritorial și unitar”¹⁸. Dar adjective „unitar” și „teritorial”, aşa cum au fost folosite de Ercole, ne induc cu totul în eroare. Unul dintre motivele pentru care Machiavelli s-a remarcat între scriitorii politici contemporani lui a fost că a respins acordurile juridice și instituționale

¹² De observant assimilarea care se produce când Machiavelli, *Istorie*, i. 3 t, p. 653, se numește pe sine „Niccolò di Lorenzo, cancelliere in Campidoglio”, folosind forma toscană a numelui de botez a lui Cola. Machiavelli a păstrat forma dialectală, „Cola”, pentru o altă personalitate istorică, „Cola Montano”, în *Istorie*, VII 33, p. 814.

¹³ Niccolò Machiavelli, *Discorsi sopra la prima deca di Toti Livio*, ii 10, în *Tutte le opere*, ed. Martelli (în continuare *Discorsi*), p. 159; idem, *Arte della Guerra*, VII, în *Tutte le opere*, p. 386.

¹⁴ *Istorie*, Proemio, p. 633, cu referire la războiul Florenței cu Filippo Maria Visconti.

¹⁵ *Ibid.*, iv. 14, p. 722-723.

¹⁶ *Ibid.*, iv.i 5-7, pp. 723-725.

¹⁷ *Il Principe*, Giorgio Inglese (ed.), Torino, 1995, (în continuare *Principe*), iii. 10, p. 13.

¹⁸ Francesco Ercole, *La politica di Machiavelli*, Rome, 1926, pp. 106-107. Pentru perspective similare asupra lui Machiavelli și a statului modern, vezi Alfred Schmidt, *Niccolò Machiavelli und die allgemeine Staatslehre der Gegenwart*, Karlsruhe, 1907; Leonhard von Muralt, *Machiavelli Staatsgedanke* (Basel, 1945), p. 35; și Herfried Munkler, *Machiavelli. Die Begründung des politischen Denkens der Neuzeit aus der Krise der Republik Florenz*, Frankfurt a.m., 1984, pp. 329-337.

convenționale de tipul stat teritorial. Așa cum vom vedea, Machiavelli a rămas susținătorul consecvent al unui mod complet diferit de guvernare. Întrucât, peste tot în scrierile sale, florentinul a argumentat împotriva statului teritorial și în favoarea unui imperiu republican expansionist. Dorind să se elibereze de greșelile prezentului, Machiavelli s-a răzvrătit astfel împotriva „contextului” său¹⁹.

Cea mai precaută formulare pe care Machiavelli a făcut-o propriei perspective asupra expansiunii teritoriale poate fi găsită în Cartea I, capitolul 6, din *Discursuri*. Aici, într-un pasaj care a fost uneori greșit înțeles, Machiavelli a examinat diferențele care disting o republică cu bază populară, precum Roma, de o republică aristocratică cu bază restrânsă, precum Veneția sau Sparta. Cele două tipuri de republică sunt prezентate posibilului fondator al unei republici împreună cu o importantă alegere. Așa cum o exprimă Machiavelli, „Dacă cineva ar dori să conducă o nouă republică, el ar avea de examinat dacă dorește ca ea să se extindă (*ampliasse*) în dominație și putere, precum Roma, sau să rămână în granițe restrâns. În primul caz, este necesar a o conduce [așa cum este condusă] Roma (cu o Constituție populară)... În al doilea caz, poți (*puoi*) să o conduci ca pe Sparta și ca pe Veneția (cu o constituție aristocratică). Dar, întrucât expansiunea este otrăvă pentru republicile de acest (ultim tip), cel care le înfințează trebuie să interzică achiziționarea de noi teritorii (*lo* acquisitione*) în orice fel posibil, întrucât atunci când astfel de achiziții sunt aşezate pe o republică slabă, ele constituie invariabil ruina ei”²⁰.

Comentatorii moderni au interpretat uneori acest pasaj ca stabilind alternative la fel de adecvate pentru fondatorul unei republici²¹. Totuși, pasajul a fost în așa fel construit ca pentru a conduce cititorul să considere a doua alternativă mai puțin dezirabilă. Astfel, Machiavelli a folosit o persoană a treia abstractă atunci când vorbește despre fondatorul unei republici precum Roma, dar a schimbat-o la un *tu* condescendent (cu verbul

¹⁹ A se compara Joseph B. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton, 1970, al cărui stat „modern” ar fi disiplăcut cu siguranță lui Machiavelli. Pentru contextul florentin, vezi Lauro Martines, *Lawyers and Statecraft in Renaissance Florența*, Princeton, 1968, care poate fi citită ca o descriere a lumii din care Machiavelli căuta să scape.

²⁰ *Discorsi*, i. 6, p. 86.

²¹ Alfredo Bonadeo, „Apunti sul concetto di conquista e ambizione nel Machiavelli e sull’antimachiavellismo”, în *Annali dell’Istituto orientale*, 12 (1970), pp. 245-260; *idem.*, „Machiavelli on War and Conquest”, *Il pensiero politico*, 7 (1074), pp. 334-361. Pocock, *Machiavellian Moment*, pp. 196-199, i-a dat dreptate și la fel Harvey C. Mansfield, Jr., *Machiavellian Virtue*, Chicago, 1996, pp. 85-92.

Respect pentru oameni și cărți

puoi) când descrie fondatorul unei republici precum Venetia sau Sparta²². Sparta și Venetia ar fi aşadar republici „slabe” întrucât ele nu ar putea suporta povara achizițiilor teritoriale.

Machiavelli recunoaște că republicanismul non-expansionist a exercitat o anumită atracție [asupra lui]. Că a fost sincer în acestă afirmație este confirmat de un pasaj din poemul său *L'Asino* (Măgarul), în care critică Atena, Sparta și Florența pentru a fi supus teritoriul care le înconjoară și, de asemenea, este confirmat de regretul de pe patul morții al lui Castruccio Castracani din *Vita [La vita di Castruccio Castracani da Lucca]* de a fi cucerit statele vecine și de a nu le fi făcut prietene (*amici*)²³. În *Discursuri*, Machiavelli a scris că „ar vrea să credă” că o republică de lungă durată ar putea fi fondată prin stabilirea ei pe un loc puternic și prin înzestrarea ei cu atât de multă putere cât are nevoie pentru propria apărare. „Și, fără îndoială, cred că dacă lucrul (constituția) ar putea fi menținut echilibrat în această manieră, aceasta ar fi adevarata viață politică (*vivere politico*) și adevarata pace pentru cetate”²⁴.

Dar, citind mai departe, devine clar că Machiavelli a considerat alternativa reprezentată de Sparta și Venetia a fi una falsă. Întrucât toate afacerile umane sunt în mișcare, „necesitatea”, „te”²⁵ forțează să întreprinzi „multe lucruri pe care rațiunea nu îți le induce”.alte state au propriile lor interese și ambiții și, inevitabil, „necesitatea” războiului afectează chiar republica cu ambiții limitate. Republica fără ambiții va fi confruntată cu o alegere între expansiunea în scopul menținerii libertății ei [și cea întreprinsă] pentru a-și vedea libertatea extinzându-se”²⁶.

Întrucât Machiavelli a crezut că nu este posibil „să fie echilibrat acest lucru”, a considerat că era necesar ca, pentru a conduce o republică, „să

²² Folosirea de către Machiavelli a lui *tu* și a lui *voi* a fost mai complicată decât a indicat comentariul perspicace, totuși, a lui Leo Strauss, *Thoughts on Machiavelli*, Chicago, 1958, p. 77; mai târziu aprobat de Gian Roberto Sarolli, „Un díchirografo inedito del Machiavelli ‘dictante’ e ‘scribente’”, în *Modern Language Notes*, 80 (1965), pp. 58-59. În această privință poate fi menționat că articoului lui Sarolli nu a reușit să distingă între uzul normal al persoanei a doua singular în scrisorile de la magistrații florentini către ofițerilor lor (un „colegial” *tu*) și folosirea cutumiară a lui *voi* în corespondență privată a perioadei.

²³ *L'Asino*, eh. 5, în *Tutte le opere*, ed. Martelli, p. 966; *Vita di Castruccio Castracani da Lucea*, p. 626. Analiza atentă a limbajului lui Machiavelli în aceste două pasaje confirmă faptul că niciunul nu contrazice concluzia generală din *Discursuri*.

²⁴ *Discorsi*, II 6, p. 86.

²⁵ Din nou, un *tu* însoțește alegerea inferioară.

²⁶ *Discorsi*, ii. 6, p. 86. Pocock, *Machiavellian Moment*, p. 199, a explicitat corect opțiunea lui Machiavelli pentru Roma și nu pentru Sparta pe motivul că „a respinge expansiunea înseamnă a te expune sortii fără a căuta să o domini”.

fie gândit cel mai onorabil rezultat” și să fie stabilit regimul într-un astfel de mod încât, „chiar dacă necesitatea ar trebui să inducă extinderea, el [regimul] ar fi capabil să apere ceea ce a ocupat”. Sparta și Veneția, republicile rațiunii, nu au fost conduse având imperiile drept scop, și ambele și-au pierdut în perioade scurte imperiile pe care necesitatea le-a forțat să le dobândească²⁷. Doar orașele-state germane din vremea lui Machiavelli erau capabile să fie libere (și, de asemenea, puternice din punct de vedere economic și militar) fiind în același timp ne-achizitive – dar această situație s-a datorat situației lor sub protecție imperială²⁸. Dacă o astfel de protecție ar fi înlăturată, presupune Machiavelli, și germanii ar fi obligați să se extindă dacă ar dori să își apere libertatea.

Argumentul lui Machiavelli este afirmat atât de deschis încât ar putea fi ușor trecută cu vederea măsura în care solidarizarea sa cu imperialismului republicii „necesității” a marcat o semnificativă ruptură de teoreticienii republicani timpurii. Pentru Platon, Aristotel și Cicero scopul guvernării a fost insuflarea virtuții cetățenilor unui regim. În scrierile lui Machiavelli imperiul ia locul virtuții ca scop al republicii. Astfel, Platon și Aristotel au condamnat expansiunea teritorială întrucât au crezut că orașele-state și-ar pierde abilitatea de a modela eficient cetățenii atunci când devin prea mari. Polis-urile mari și-ar pierde caracterul „politic”²⁹. Între autorii romani, puncte de vedere similare au fost exprimate de istoricii Sallustius și Titus Livius, dar nu și de Cicero în una dintre cele mai influente discuții asupra problemei imperialismului. În *De officiis [Despre datorie]* – un text pe care Machiavelli îl știa din copilarie – Cicero a susținut că imperiul a fost o consecință a virtuții romane³⁰. Deși poziția lui Cicero era

²⁷ Aici, aşa cum s-a remarcat adesea, Machiavelli a ignorat renașterea uimitoare a șanselor Veneției după bătălia de la Agnadello (cunoscută la el ca „Valila”). Pentru minimalizarea consistentă a realizărilor politicii venețiene la Machiavelli, vezi Innocenzo Cervelli, *Machiavelli e la crisi dello stato veneziano* (Napoli, 1974).

²⁸ Asupra puterii (*potentia*) orașelor germane care nu a rezultat totuși din achiziții (*acquisto*), vezi *Ritracto della cose della Magna*, în Marchand, Nicollò Machiavelli, *I primi scritti*, pp. 525-532. Similar, în manuscris, *Rapporto di cose della Magna*, *ibid.*, p. 480: „le comunita sanno che la acquisto d’Italia farebbe pe’ principi e non per loro, potendo questi venire ad personalmente li paesi d’Italia e non loro”.

²⁹ Platon, *Republic*, 423 b-c; Aristotel, *Politica*, 13246 b-13276 b-13336 b-13343 a.

³⁰ Cicero, *De officiis*, 2.26 27. Roberto Ridolfi, *Vita de Niccolò Machiavelli*, ed. rev., Florenta, 1978, p. 424 n. 7, a remarcat prezența unei copii împrumutate a lucrării *De officiis* în casa tatălui lui Machiavelli, Bernardo. Pentru influența ciceroniană asupra lui Machiavelli, vezi Marcia L. Colish, „Cicero’s *De officiis* and Machiavelli’s *Prince*”, în *Sixteenth Century Journal*, 9 (1978), pp. 81-93. Vezi, de asemenea, Patricia J. Osmond, „Sallust and Machiavelli: From Civic Humanism to

total diferită de cele formulate de Platon și Aristotel, oratorul roman a susținut la fel ca Platon și Aristotel asupra punctului crucial că „scopul” unei republici era virtutea: imperiul era o manifestare a virtuții, nu un scop în sine³¹.

Dezacordul lui Machiavelli cu teoreticienii republicani ai antichității asupra problemei imperialismului este notabil, întrucât îl arată în divergență cu altul dintre „contextele” în care este discutat adesea, anume republicanismul clasic. Desigur, Platon nu a fost întotdeauna luat în serios, dar Aristotel și Cicero au fost autorități de un ordin diferit. Interesant este că Machiavelli îl citează doar o dată pe Aristotel în mod favorabil în scările lui – în privința violenței exercitate de tirani asupra femeilor –, în rest el preferând să-l critice³². Se gândeau oare Machiavelli la *Politeia* moderată a lui Aristotel – și nu doar la regimurile lui Platon și Xenofon – când a scris în *Prințipele* împotriva „republicilor și principatelor care nu au existat niciodată cu adevărat”?³³

Dar prin inversarea cheii, termenii poziției lui Cicero au fost cei prin care Machiavelli a schimbat cu adevărat natura dezbatării asupra imperiului. Vocabularul lui Machiavelli a fost perfect arotelian și ciceronian în discutarea „scopurilor”, al lor *tele or fines* devenind *his fini*, dar concluzia la care a ajuns a fost diametral opusă. În Cartea I, capitolul 29, din *Discursuri*, Machiavelli preciza că orașul [cetatea] avea „două scopuri” (*fini*). Primul este de „achiziționare” (*lo acquirese*) [dobândire] de teritorii; al doilea este de „menținere a independenței lor”. În *Discoursuri*, Cartea II, capitolul 2, Machiavelli afirmă chiar mai direct că „scopul republicii” (*il fine della repubblica*) este „creșterea” (*accrescere*). În acest fel, scopul guvernării la Machiavelli nu a fost insuflarea virtuții. Virtuții, în sens clasic, Machiavelli

Political Prudence”, în *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 23 (1993), pp. 407-438.

³¹ Pentru perspectiva lui Cicero asupra expansiunii romane, vezi Hans Dieter Meyer, *Cicero und das Reich*, Cologne, 1957; și P. A. Brunt, „Laus Imperii”, în *Imperialism in the Ancient World*, P. D. A. Garnsey și C. R. Whitaker (eds), Cambridge, 1978, pp. 159-191.

³² *Discorsi*, iii. 26, p. 233. Pentru un altfel de punct de vedere negativ al lui Machiavelli asupra lui Aristotel, vezi scrisoarea lui către Francesco Vettori din 26 august 1513, în *Tutte le opere*, Martelli, p. 1156, referitoare la *Politica*, și compară cu scrisoarea anterioară a lui Vettori, din 20 august 1513, *ibid.*, p. 1153. Vezi, de asemenea, *Discursus Florentinarum Rerum Post Mortem Iunioris Laurentii Medices*, *ibid.*, p. 30.

³³ *Principe*, XV. 4, p. 102. *Utopia* lui More, publicată în 1516, deci după prima redactare a *Principelui*, îi era cunoscută lui Francesco Vettori, care a menționat-o în lucrarea sa *Sommario della storia d'Italia dal 1511 al 1527*, publicată în Francesco Vettori, *Scritti istorici e politici*, (ed.) Enrico Niccolini, Bari, 1972, p. 145.

i-a atribuit un rol subordonat, adică de mijloc, unul printre altele, care ajută expansiunea; și, procedând aşa, el a schimbat virtutea însăși.

Concomitent cu redefinirea virtuții, pe care cercetătorii au discutat-o adesea, solidarizarea lui Machiavelli cu expansiunea s-a bazat pe re-prelucrarea altor aspecte ale limbajului politic contemporan lui³⁴. Este adevărat că vocabularul politic al lui Machiavelli și stocul lui de metafore au rămas în mod esențial acelea ale autorilor care l-au precedat și, de asemenea, ale politicienilor, oamenilor de stat și birocaților epocii; totuși, în paginile principalelor lucrări ale lui Machiavelli, unele dintre aceste elemente au angajat semnificații noi³⁵. De nenumărate ori cititorul lui Machiavelli întâlnește cuvinte și imagini folosite în moduri care ar fi în contradicție cu astfel de așteptări medievale și renascentiste³⁶.

După *virtù*, cel mai frecvent discutat cuvânt din vocabularul machiavellian este *stato*. Unei vechi dispute – dacă sensul în care Machiavelli a folosit cuvântul corespunde cu semnificația modernă impersonală a cuvântului „stat”³⁷ – i s-a răspuns negativ, întrucât în accepțunea în care Machiavelli folosește *stato*, cuvântul poate fi demonstrat ca stând pentru

³⁴ Cea mai bună discutare a *virtù* la Machiavelli rămâne cea a lui J. H. Withfield, *Machiavelli*, 1946, rpt., New York, 1966, pp. 97-105; și Neal Wood, „Machiavelli's Concept of Virtù Reconsidered”, în *Political Studies*, 15 (1967), pp. 159-172.

³⁵ Pentru context, vezi Allan H. Gilbert, *Machiavelli's „Prince” and Its Forerunners: The Prince as a Typical Book „De regimine Principum”*, Durham, N.C., 1938; Felix Gilbert, „Florentine Political Assumptions in the Period of Savonarola and Soderini”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 20, 1957, pp. 187-214; Federico Chabod, „Alcuni questioni di terminologia: ‘stato’, ‘nazione’, ‘patria’ nel linguaggio del Cinquecento”, în ale sale *Scritti sul Rinascimento*, Torino, 1967, pp. 627-661; Mario Santoro, *Fortuna, ragione e prudenza nella civiltà letteraria del Cinquecento*, Naples, 1967; Nicolai Rubinstein, „Notes on the word *stato* in Florence before Machiavelli”, în *Florilegium Historiale*, J. G. Rowe & W. H. Stockdale (eds), Toronto, 1971, pp. 313-326; *idem.*, „Florentina Libertas”, *Rinascimento*, ser. 2, 26 (1986), pp. 3-26. O introducere utilă la vocabularul lui Machiavelli poate fi găsită în apendicele la Niccolò Machiavelli, *The Prince*, trans. Quentin Skinner and Russel Price, Cambridge, 1988, pp. 100-113. Fredi Chiappelli, *Studi sul linguaggio del Machiavelli*, Florența, 1952, prin concepție dă puțină atenție uzajului contemporan ceea ce, paradoxal, uneori face studiul său cu atât mai util.

³⁶ Cf. descrierii respingerii de către Machiavelli a listei virtuților din Felix Gilbert, „The Humanist Concept of the Prince and *The Prince of Machiavelli*”, în *History: Choice and Commitment*, Cambridge, Mass., 1977, pp. 91-114, îndeosebi II sq.

³⁷ O poziție avansată de Ernst Cassirer, *The Myth of the State*, New Haven, 1946, pp. 133-134, 140-141, 154-155. A se compara cu Chiappelli, în *Studi sul linguaggio*, pp. 59-73.